

KAROLÍNA
PAUKNEROVÁ

**KRAJINA MEZI PAMĚTÍ
A ZAPOMÍNÁNÍM**
STUDIE Z ČECH

KAROLINUM



KRAJINA MEZI PAMĚTÍ A ZAPOMÍNÁNÍM

STUDIE Z ČECH

Karolína Pauknerová

Recenzovali:

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Petr Gibas, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz

Praha 2019

Redakce Hana Vařáková

Grafická úprava Jan Šerých

Překlad anglického shrnutí Melissa Dedinová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2019

Text © Karolína Pauknerová, 2019

Photography © Tomáš Princ, 2019

Publikace vznikla v rámci autorčina působení
v Centru pro teoretická studia, UK.

Publikace vznikla za podpory programů PROGRES
(Transdisciplinární výzkum antropocénu, Q50)
a UNCE (Příroda a kultura: Historické, kulturní
a biologické koncepce lidské přirozenosti,
UNCE 204056; UNCE/HUM/025).

ISBN 978-80-246-4327-4

ISBN 978-80-246-4346-5 (online : pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Zbožné Čechy (předmluva – Václav Cílek)	7
Poděkování	9
Úvod	11
Kapitola 1. Paměť za oknem auta: míjené příběhy z příbramské silnice	15
Místa paměti u příbramské silnice	21
Křížky, kapličky, Boží muka a hřbitovy u silnice	23
Památníky zemřelých v obou světových válkách	36
Pomníčky dopravních neštěstí	41
Hledání míst paměti, mlčící a mluvící místa, jejich afektivita a emocionalita	49
Kapitola 2. Nostalgie v krajině Českého lesa: vzpomínková místa ve Stoupě a Žebráckém Žďáru	54
Stoupa a Žebrácký Žďár – vzpomínková místa	62
Zápisy z pamětních knížek	69
Sudetská nostalgie, minulost a vzpomínková místa	80
Kapitola 3. Kostel jako pokladnice vzpomínek: projekt poutního kostela ve vojenském újezdu Hradiště	85
Kontext první – prostor	90
Kontext druhý – mediální prostor	98
Kontext třetí – kontext paměti krajiny a jejího formování	102
Krajina a formování paměti na příkladu Doupovska	109
Kapitola 4. Megalitické myšlení dnes: za megality jižních Čech	112
Megality a paměť krajiny	118
Pravěké kamenné kruhy a další památky	120
Novodobé megality	129
Krajina jako složitá symbolická a materiální síť rozpínající se mezi místy s megality	150

Kapitola 5. Krajina mezi pamětí a zapomínáním	154
O krajině a paměti	160
O zapomínání a nostalgii	165
O rozvzpomínání a kulturním dědictví	172
O krajině mezi pamětí a zapomínáním	176
Seznam obrázků	179
Seznam tabulek	182
Literatura	183
Internetové odkazy	196
Kapitola 1	196
Kapitola 2	196
Kapitola 3	197
Kapitola 4	199
Kapitola 5	201
Memory, Forgetting and Landscape: Summary	202
Obrazová příloha (fotografie – Tomáš Princ)	
Jmenný rejstřík	207

ZBOŽNÉ ČECHY (PŘEDMLUVA)

Možná mají pravdu politologové a ekonomové, kteří říkají, že zlatá doba globalizace je za námi a že se vracíme ke svým regionům, místům a kuchyním. Nejspíš se nejedná o nějaký prostý návrat, ale o novou syntézu toho světového a toho místního. Paměť je ošidná a kreativní zároveň. V životě člověka každých několik let slábne a je nutné ji obnovovat. Toto obnovení však není vzkříšením toho, co jsme zažili, ale novou interpretací, která obvykle více či méně odpovídá sociální normě. Lidé si proto pamatují, co se nikdy nestalo, a svoji osobní minulost vnímají způsobem, který je společensky přijatelný. Paměť není prostý, chlácholivý a subjektivně nepřesný pohled, ale způsob, jak si udržet celistvost v době, kdy se poměry změnily. Proto může i lhát a stávat se antipamětí.

Ale stejně v ní cítíme nějakou závažnou hodnotu a kousek posvátné pravdy. Nejprve je totiž nutné vybudovat národní paměť a pak se k ní přimknout svými osobními vzpomínkami. Takže to, co ve jménu paměti děláme, vypovídá hlavně o tom, v jakém světle vnímáme současnost. Vezměme si hned první studii z této knihy. Lidé obnovují kapličky a křížky, protože je stavěli jiní, jim podobní lidé, ale kostely opravují instituce. Podobně situaci hodnotí i sociologické studie – jsme stále zbožnější, ale nemáme rádi bohaté církve a organizovanou zbožnost. U dopravních pomníků máme dojem, že auto se stalo členem rodiny, takže místo památníku dopravního neštěstí v sobě nese i záznam dopravní události.

Sudetská situace je stav, kdy toužím konečně už splynout s novou zemí, ale zároveň se bojím cizích, nesmířených předků a jejich živých potomků, kteří by třeba mohli chtít nazpátek majetek. Je to schizofrenní situace, kterou čas hojí jen velice pomalu, a slova o smíření často vyvolávají konflikt podobný vyhrabávání mrtvol. Proto v Sudetech našlapujeme dvojnásob opatrně, a to zejména pokud chceme činit dobré skutky. Naopak zde můžeme prožít trochu svobody nezvyklé ve starousedlických krajích.

Tady se to nějak přehlédne, situace se ještě od konce války pořádně neusadila, a tak se dá čekat ledacos. Navíc řada fenoménů spjatých s pamětí krajiny a obnovování její duchovní struktury se nedá pouhým rozumem vysvětlit. Jak třeba vznikl zvyk umísťovat na některá místa (např. Kámen u Kláštera nedaleko Nepomuku) hadrové panenky? A není to jediné takové místo. Vysvětlení se však nedočkáte ani u lidí, kteří to dělají. Možná ukotvují svoje děti v říších

krajinné paměti, kam předtím poslali doma vyrobené hadrové posly? Nebo třeba reagují na nějaký film či oživují víru ve skřítky. Koneckonců, co víme o tom, s kým hovoří v pustém lese panenky, když se nikdo nedívá?

Poslední studie se týká novodobých megalitických staveb. Roky jsem se mezi těmito lidmi pohyboval a nechci prozrazovat jejich tajemství. Mnoho menhirů bylo postaveno (nejstarší příklad znám z roku asi 1985), protože se to jevilo jako dobrý nápad, jako správná věc. A teprve při stavbě se kolem kamene vytvářela nějaká mytologie. Ale pak došlo k zastavení interpretací a jedna z mytologických vrstev se stala věroukou. Z vlastní zkušenosti vím, že za mnoha krajinnými fenomény stojí nějaké nutkání věc udělat, poté vysvětlit a nakonec zakonzervovat. Obracíme se k této poslední vrstvě jako k autentické paměti.

Vím, že celá záležitost je zapeklitá, protože hodně souvisí s mytickým myšlením, které je spíš sledem emocí a obrazů než rozumovou stavbou. Jenže život v této trochu nepřehledné pohádkové a zároveň velmi pragmatické říši je přece jen bohatší než život v přítomnosti a člověku dává nějaké spojení s předky a dávnými zvyklostmi a posouvá je, ne jako minulost, ale jako současnou interpretaci minulosti do naší doby.

Václav Cílek

PODĚKOVÁNÍ

Za podporu při psaní knihy patří poděkování mé rodině a přátelům a spolu-pracovníkům z mého domovského pracoviště – Centra pro teoretická studia. Na prvním místě je nutné poděkovat jim.

Velice jsem vděčná recenzentům této knihy Petru Gibasovi a Jiřímu Woitschovi, kteří mi poskytli cennou zpětnou vazbu. Poděkování patří také prvním čtenářům rukopisu: Michalu Ajvazovi a Bedřichu Čížkovi a v neposlední řadě i nakladatelství Karolinum za jejich velmi vstřícný postoj.

Megality jižních Čech se mnou navštívili mj. Blanka Nyklová, Petr Gibas a Hana Daňková, jim vděčím za postřehy z návštěv i trpělivost při hledání. Západočeský terén jsme zase opakovaně navštěvovali s Jiřím Woitschem. Také on mne navedl k mnohým myšlenkám a diskutoval se mnou o vzpomínkových místech a jejich souvislostech. Poděkování patří i všem místním, se kterými jsem v průběhu výzkumu hovořila.

Jednotlivé studie, respektive jejich části, jsem prezentovala formou interních přednášek na svém domovském pracovišti i na zasedáních Univerzitního výzkumného centra UK (UNCE 204056) a také v rámci několika dalších přednášek či seminářů. Při všech těchto příležitostech mi pomohly komentáře diskutujících a za všechny tyto připomínky jsem velmi vděčná, protože napomohly konečnému vyznění této knihy.

ÚVOD

Titul knihy *Krajina mezi pamětí a zapomínáním* odkazuje k představě, v níž jsou paměť a zapomínání nerozlučně spjaty. Zapomínání je tím, co paměť formuje, co ji, jak píše antropolog Marc Augé, formuje stejně, jako moře vytváří tvar pobřeží.¹ Formy paměti jsou různé. Paměť je v krajině přítomná v různých materiálních stopách, které jsou buď zcela nebo částečně viditelné, anebo skryté pod dalšími vrstvami času. Paměť v krajině však existuje také jako součást vyprávění, prožívání, jako osobní či kolektivní vzpomínky. Kromě toho je paměť krajiny zaznamenaná i v knihách o krajině, v různých starých mapách atd. a těmito záznamy se udržuje.

Specifickou formou vzpomínání je nostalgie – touha po domově, po uplynulém a nedosažitelném čase, po ztraceném místě. Nostalgie může být dvojího druhu tzv. pravá a nepravá.² Pravá nostalgie je vzpomínání na minulost, na domov, který jsme skutečně měli, na čas, který jsme skutečně prožili, nepravá nostalgie je toužení po minulosti, ale nikoli naší vlastní, postrádá žitou zkušenost, jde o vztahování se ke „zlatým časům“, době našich babiček, typicky využívané například v reklamě. Nepravá nostalgie se podobá tzv. protetickým vzpomínkám, tedy takovým, jež vznikly mimo žitou zkušenost a přenášejí se skrze masové technologie.³ Může jít o snění o době Františka Josefa I. stejně jako o představy turistů a dalších návštěvníků o osídleném pohraničí před druhou světovou válkou (viz kapitoly 2 a 3).

Zapomínání podobně jako paměť nabývá nejrozličnějších forem. Buď jde o erozi materiálních stop a následnou „erozi“ z jiných typů registrů – z vyprávění, z osobní paměti aj. Zapomínání může být i výsledkem záměru, nejrozličnějších politik mnoha aktérů, kteří do vyjednávání smyslu krajiny vstupují, anebo vedlejším produktem snahy něco připomínat, kultivovat paměť krajiny – protože vedlejším důsledkem takových záměrů je zvýraznění jednoho uplynulého času, některých jeho aspektů, zvýznamnění jedné paměti na úkor jiné. Paměť je ošemetná. Stejně jako připomínání a péče o paměť krajiny může vést k zapomínání, tak se někdy absence může stát největším památní-

1 Marc Augé, *Oblivion*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004), s. 20.

2 Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis, London: Public Worlds, University of Minnesota Press, 1996), s. 78–79.

3 Alison Landsberg, *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture* (New York: Columbia University Press, 2004), s. 19.

kem; tak o paměti a jejím zanikání „mluví“ podstavec bez křížku nebo sotva znatelné stopy vesnic v pohraničí.

Knížka pojednává o paměti a zapomínání v krajině. Krajina může být v různých oborech definována odlišně. V kapitole 5 je nastíněna výběrová trajektorie tohoto pojmu od kulturní krajiny, která vzniká působením kultury na prostředí,⁴ přes krajinu jako palimpsest,⁵ krajinu jako způsob dívání se,⁶ krajinu, která je vyjednávána mnoha aktéry, je politikem a zapisují se do ní mocenské struktury,⁷ až po krajinu postfenomenologickou.⁸

Koncept krajiny v této knize je inspirován postfenomenologickým přístupem a zejména pojetím krajiny v práci geografa Johna Wylieho. Krajinu chápou podle Wylieho jako způsob, jakým rozumíme světu. Jde jak o materiální aspekty prostředí, tak i o sadu citlivostí, se kterou vidíme a chápeme to, co nás obklopuje.⁹ V takto vnímané krajině hraje paměť a zapomínání důležitou roli, protože právě paměť a zapomínání spoluutvářejí tyto citlivosti a provazují je s materiálními aspekty krajiny. Paměť a zapomínání tak mají nezastupitelnou úlohu při formování krajiny.

První kapitola pojednává o paměti krajiny, kterou může zahlédnout ten, kdo projíždí příbramskou silnicí. Jedná se o studii sítě drobných konstrukcí, postavených na paměť nějaké události – památníků a památníčků, drobných sakrálních památek apod. v bezprostředním, těsném sousedství silnice. Při cestování autem se trasa silnice stává scenerií. Krajina je v uzavřeném prostoru auta vnímána hlavně vizuálně, stává se filmem, tokem obrázků uplývajících kolem auta. Proto je zajímavé zkusit rovinu krajiny jako kulisy překročit, upřít pozornost nikoli k aktuálnímu, tj. k tomu, co je míjené, ale k ozvukům minulosti, které v sobě místa u silnice mohou mít, a zkusit tak porozumět krajině v okolí silnice v jejím dlouhém trvání.¹⁰

Druhá kapitola se věnuje vzpomínání v Českém lese, konkrétně dvěma vzpomínkovým místům, jež po sametové revoluci vybudovali odsunutí bývalí obyvatelé a udržují je. Tato místa však navštěvují i turisté a místní, a jsou tak součástí jednak krajiny dětství a mládí bývalých obyvatel, vzpo-

4 Carl O. Sauer, *The Morphology of Landscape*, in *Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer*, ed. L. Leighly (Berkeley: University of California Press, 1963), s. 315–350.

5 William Hoskins, *The Making of the English Landscape* (Harmondsworth–Baltimore–Ringwood: Penguin Books, Pelican Books, 1973).

6 Denis Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape*, 2., upravené vydání (Madison: Wisconsin University Press, 1998).

7 Sharon Zukin, *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World* (Berkeley: University of California Press, 1991); Barbara Bender (ed.), *Landscape: politics and perspectives* (Oxford: Berg, 1993); William J. T. Mitchell (ed.), *Landscape and Power 6* (Chicago: Chicago University Press, 1994).

8 John Wylie, *Depths and folds: on landscape and the gazing subject*, *Environment and Planning D: Society and Space* 24, č. 4 (2006), s. 519–535.

9 Tamtéž, blíže v kapitole 5.

10 K dlouhému času v krajině viz Chris Tilley, *Landscape in the Long Durée* (London: UCL Press, 2017).

mínkové krajiny tradované v rodinách a krajanských sdruženích, ale také součástí turistické a domovské krajiny současnosti s jejich vlastními obrazy o pohraničí. Tyto formy vzpomínání analyzuji v zápisech v tzv. pamětních knížkách, které jsou umístěné a přístupné všem na vzpomínkových místech, ale také v konkrétní materiální formě vzpomínkových míst a praktických jejich údržby.

Třetí kapitola rovněž vypráví o pohraničí, ale tentokrát o Doupovsku v Karlovarském kraji. Uvnitř vojenského újezdu má vzniknout kostel – památník, jehož základní kámen již byl položen, který připomíná některé aspekty minulosti tohoto kraje. Má jít o nový duchovní střed a také pomník padlým vojákům české armády a připomínku zaniklého osídlení. K těmto vzpomínkám by pak měly postupně přibývat vzpomínky návštěvníků, kteří budou sami pomáhat se stavbou kostela. Kapitola se věnuje analýze tohoto multipaměťového záměru, odkrývá některá úskalí tohoto projektu a zamýšlí se nad rolí absence, již má tento kostel pomoci rušit.

Poslední studie ukazuje jižní Čechy, respektive jejich výsek, jako krajinu s tradicí úcty k megalitům. Ve vybrané oblasti se nachází několik menhirů (tj. samostatně stojících vztyčených kamenů), míst se zvláštními kamennými útvary s nálezy z pravěku i středověku, ale také původně tři pravěké kamenné kruhy, dva archeologicky zkoumané v počátcích archeologie a jeden, který byl objeven nedávno, v roce 2003. O některých se dokonce tradují pověsti. Kromě těchto megalitů zde existuje také několik novodobých kamenných kruhů a menhirů, jež mají nejrůznější motivy vzniku i užívání. Jedná se o archeologické rekonstrukce (kamenný kruh v Cehnicích) a experimenty (kamenný kruh ve Strakonici) nebo kamenný kruh vzniklý jako památník (Písek), ale většinu kamenných kruhů v této oblasti tvoří kruhy primárně postavené jako místa, kde se lze léčit nebo nabíjet energií (např. kruhy u Nemějic a v Černívsku). Kromě toho jsou to však také turistické cíle a místa důležitá pro současné obce jako místní zajímavosti. Kapitola ukazuje spletnost motivů a účelů těchto staveb a provázanost starých a nových megalitických památek a praxí s nimi spojených. Cílem této studie je ukázat materiální a symbolickou síť těchto megalitů vetkanou do krajiny jižních Čech.

Všechny studie ukazují variabilitu způsobů, jak se paměť sedimentuje v krajině, jak se reprodukuje a jak mizí. Závěrečná, pátá kapitola propojuje všechny módy paměti a zapomínání, které jsem zaznamenala ve výše uvedených studiích, a klade je do kontextu současných teorií o paměti, zapomínání a krajině.

Tato kniha je primárně určena čtenáři, který se zajímá o krajinu a její paměť. Není oborově specifická, řadím ji na pomezí antropologie, kulturní geografie a studií paměti, má však přesahy i do dalších oborů. O paměti krajiny se píše mnoho. Tato kniha je specifická v tom, že na krajinu nahlíží jako

na proces, jenž může nabývat mnoha rozličných podob, jako na mód, v němž se se světem setkáváme, a o paměti krajiny uvažuje jako o něčem, co je spolu-utvářeno zapomínáním.

1. PAMĚŤ ZA OKNEM AUTA: MÍJENÉ PŘÍBĚHY Z PŘÍBRAMSKÉ SILNICE

Ten, kdo projíždí krajinou, občas zahlédne něco, co upoutá pozornost a odvede ji k místům, která mohou mluvit o minulých časech. Takovými místy jsou i drobné stavby jako památníky, památníčky a křížky podél našich silnic a cest. Křížek či Boží muka u cesty nebo na křižovatce – co typičtějšího by se hledalo pro českou krajinu? Silnice jsou lemovány křížky a kapličkami, jež v sobě nesou upomínku na dávno uplynulou dobu, a příběhy, které byly příčinou jejich postavení, jsou často ztracené. Některé jsou časem omšelé, jiné obnovené. Kromě nich jsou kolem silnic vidět hřbitovy a památníky padlým v první a druhé světové válce – které připomínají životy zesnulých a padlých, odkazují na uplynulý čas a zároveň mluví o ztrátě. Posledním typem staveb u silnic jsou novodobé pomníčky silničních neštěstí, které ukazují na křehkost a pomíjivost lidského bytí, na marnost ztráty života a jsou i součástí truchlení pozůstalých. V našem povídání se na tomto místě zaměříme na místa s drobnými stavbami na paměť nějaké události: na křížky, kapličky, Boží muka, hřbitovy, pomníky a pomníčky, jež leží v těsné blízkosti příbramské silnice.¹¹

11 Pro silnici je v textu užíváno označení „příbramská silnice“, protože Příbram je největším městem, jímž tato silnice prochází (viz dále).

Jmenované stavby a stavbičky (křížky, kapličky atd.) představují jen výsek z různých pamětových stop, které lze zahlédnout z jedoucího auta. Kritériem pro výběr míst paměti je zde forma drobné stavby, jež má za účel připomínat nějakou událost (křížek, kaplička, Boží muka, hřbitov, pomník a pomníček), a také lokalizace v těsné blízkosti vozovky a křižovatek na příbramské silnici a jejich být někdy obtížná viditelnost ze silnice. Právě kritérium viditelnosti v poslední fázi výběru rozhodlo o zařazení Božích muk na konci vesnice Lichovy na přípojce k příbramské silnici, které jsou natřené bílou barvou, a zejména v zimním období přitahují pozornost dokonce i z jedoucího auta, na druhou stranu byl vyřazen kříž na křižovatce cest a přípojky na příbramskou vpravo za Vojkovem, který je sice velmi blízko silnice, ale není ze silnice vidět, tj. není součástí „kulisy“, kterou krajina v okolí silnice představuje pro jedoucí.

Místa byla nalézána předně opakovaným projížděním trasy a později s úmyslem získat vyčerpávající seznam křížků, kapliček a pomníků také prohlížením katastrální mapy a turistických map.

Příkladem paměti v krajině, která je vázaná na místa viditelná z jedoucího auta, ale kapitola je opomíjí, protože nejsou v těsné blízkosti silnice a mají jinou formu než drobné stavby postavené za účelem připomenutí nějaké události, by mohl být třeba tzv. Kolihový les, který se nachází severně od Kosovy Hory. Les je ze silnice dobře vidět a váže se k němu pověst o Čertově kameni, již zaznamenal a publikoval Jan Dattel na stránkách *Českého lidu* v roce 1930:

„Severně od Kosovy Hory, města to na východ as 1 hod. od Sedlčan, táhne se lesnatý vrch jménem ‚Kolihojový‘. Na jižní straně vršku ukáže vám každý veliký balvan, jehož povrch jest rozmanitě vyhlouben. O něm vypravují si okolní vesničané, že čert jednou zemden na tento

Příbramská silnice, čili silnice první třídy č. 18 (I/18), se nachází ve středních Čechách, vede západovýchodním směrem a spojuje okresy Příbram a Benešov. Silnice začíná v Rožmitálu pod Třemšínem, projíždí přes Příbram, dále přes Sedlčany a končí u křižovatky se silnicí E55 u Veselky, kousek severně od Votic. Silnice měří 62,828 km.¹²

Úsek Rožmitál–Příbram–Dubno¹³ se jako silnice lemovaná alejí objevuje už na mapách druhého vojenského mapování. Za Dubnem se trasa silnice protínala s průběhem tzv. Pasovské stezky, významné zemské stezky, která se od roku 1936 nazývá Strakonická.¹⁴ Dále mezi Dubnem, Dubencem, Višňovou, Oborami a řekou Vltavou vedly podle tohoto mapování v přibližné trase dnešní příbramské silnice pouze menší cesty.

Řeka se sice překračovala u Zrůbku, tehdy jako dnes, ale hlavní trasa vedla nikoli z Obor, ale ze severněji položených Hříměždic. Mapa z roku 1925, která zobrazuje Sedlčansko, Sedlecko a Voticko,¹⁵ ukazuje úsek silnice za řekou Vltavou ze Zrůbku po Veselku jako okresní silnici,¹⁶ jež prochází trasu podobnou současné, mj. s tím rozdílem, že vede středy vesnic a měst, které současná trasa obchází, konkrétně středem Líchov, Dublovic, Sedlčan, Kosovy Hory, Vojkova a Vrchotových Janovic. Stav okresních silnic na Sedlčansku a Voticku v druhé polovině dvacátých let 20. století popisuje podrobně Čeněk Habart ve výše citované práci. Dnešní trase silnice odpovídají tyto úseky (a–c):

- a) První úsek na Sedlčansku vedl od řeky Vltavy (od Zrůbku) do Líchov přes Dubovice do Sedlčan. Do Zrůbku na pravém břehu řeky se cestující dostali lanovým přívozem. Trasa měřila 9 km.¹⁷

kámen slétl a na něm odpočíval. Tíhou pak těla čertova utvořil se prý na balvanu otisk části těla, ocasu a jeho kopyt.“ Jan Dattel, *Čertův kámen* (Pověst od Kosovy Hory), *Český lid* 30 (1930), s. 224.

Jiným příkladem paměti v krajině kolem silnice by byly také lokalizované vzpomínky lidí na konkrétní události, na havárii nebo procesí. Tyto typy paměti stejně jako (lidové) pověsti a další vyprávění pomímám, pokud nejsou vázány přímo na objekt konkrétní formy u studované silnice.

12 Ředitelství silnic a dálnic ČR – Seznam silnic I. třídy v Česku (online), <https://www.rsd.cz> (odkazy jsou zkracovány, plné odkazy viz Internetové odkazy)

13 Průběh současné trasy silnice se od historické trasy liší, nevede přes Dubno, ale objíždí jej severně.

14 František Roubík, *Silnice v Čechách a jejich vývoj*, sv. Stopami věků, roč. 4, 5 (Praha: Společnost přátel starožitností čsl, 1938), přiložená tabulka.

15 Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko: popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vylíčení života jejího lidu*, 3 sv. (Praha: Pražská edice, 1998), I. díl, mapa vložená mezi strany 18 a 19.

16 Jako silnice je vyznačena již na druhém vojenském mapování.

Obecně k vývoji silniční infrastruktury do první světové války viz Petr Popelka a Jiří Dvořák, *Vývoj dopravy a komunikací, in Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, ed. Zdeněk Jindra et al. (Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015), zejm. s. 306–313.

17 Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko: popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vylíčení života jejího lidu*, 3 sv., I. díl, 59.

- b) Druhý úsek vedl od nádraží v Sedlčanech přes potok Mastník, dále podél potoka do Kosovy Hory, kde mířil jižně od továrny na usně přes náměstí a okolo školy do Vyšatol. Tento úsek měřil 5 km 770 m.¹⁸
- c) Poslední úsek popisuje Habart jako odbočku od státní silnice Benešov-Votice-Tábor. Tento úsek vedl z Kosovy Hory přes Vojkov, Voračice a Vrchoťov Janovice, tam kolem lihovaru a dvora do Křešic, pak pod železniční tratí do Veselky, okolo Pávovy cihelny a napojoval se na státní silnici. Trasa měřila 10 km 729 m, silnice tu byla široká 5 m 70 cm.¹⁹

Důležitým pojítkem dvou současných pólů cesty je most přes Brzinu na Zrůbku a hlavně most přes Vltavu – Vestecký most.²⁰ Když chtěl někdo jet před stavbou mostu autobusem ze Sedlčan do Příbrami, musel přes Třebnici do Svatého Jana a Krásné Hory, tam se přesedlo na jiný spoj a pokračovalo se přes Kamýk na Příbram.²¹

Příbramská silnice, navzdory tomu, že nikdy nepatřila mezi nejvýznamnější spoje, je dnes v některých úsecích považovaná za nebezpečnou. Podle Rizikové mapy České republiky – EuroRAP²² – vykazuje úsek Rožmitál-Sedlčany střední riziko (3. stupeň z 5) a úsek mezi Sedlčany a Veselkou (nedaleko Votic) středně vysoké riziko (4. stupeň z 5). Intenzita dopravy je nejvyšší v úseku kolem Příbrami: 10–15 tisíc aut za den, přes město dokonce 15–25 tisíc aut za den, mezi Bohutínem a Příbramí a mezi Dubencem a Oborami je to 5–7 tisíc aut. Nejmenší doprava je na obou koncích silnice: mezi Rožmitálem a Bohutínem na západě a mezi Oborami a Veselkou na východním konci, kde je to 3–5 tisíc aut za den.²³

Trasa silnice I/18 se dotýká dvou bývalých armádních území. Ve východní části vedla jižně od hranice bývalého vojenského újezdu Brdy,²⁴ na opačném konci pak její výstavba souvisela s budováním cvičiště SS. Jižní hranice cvičiště SS šla „podél lokální dráhy Olbramovice–Sedlčany až na pomezí mezi Lhotkou a Červeným Hrádkem, kde uhýbala podél potoka Mastník k nově budované silnici na Příbram [tj. silnice I/18] a podél ní vedla k potoku Brzina.

18 Tamtéž, s. 57.

19 Tamtéž, s. 49–50.

20 Vestecký most překračuje vodní nádrž Slapy a byl postaven v roce 1936. Někdy záležitosti jako stavba mostu trvají. O postavení mostu přes Vltavu u Zrůbku se jednalo už 50(!) let předtím na zasedání Českého sněmu v roce 1886 (Sněm království Českého 1883–1889, 4. zasedání, steno-protokoly, 9. schůze, úterý 21. prosince 1886 (online), <http://www.psp.cz>).

21 Trasa se od současné silnice odchyluje na jih, řeku překračuje v Kamýku a vrací se na sever do Příbrami. Viz Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko: popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vyličení života jejího lidu*, 3 sv., III. díl, s. 255.

22 Výsledky EuroRAP – European Road Assessment Programme – byly zveřejněny za roky 2013–2015 (ÚAMK) (online), <http://www.eurorap.org>.

23 Intenzita dopravy podle Ředitelství silnic a dálnic ČR za rok 2016 (online), <http://scitani2016.rsd.cz>.

24 Stručně k armádě v Brdech viz například Jan Čáka, *Střední Brdy: krajina neznámá* (Praha: Mladá fronta, 1998), s. 19–24.

Krátký úsek potoka před soutokem s Vltavou tvořil hranici v jihozápadním cípu.²⁵

Ten, kdo projíždí trasu od Rožmitálu, vnímá proměnu z venkovské zemědělské krajiny s lesy a rybníky na krajinu s doklady těžby nebo spíše krajinu potěžební. Už šest kilometrů od Rožmitálu je vidět první stopa těžební krajiny – věž šachty Rudolfky v Bohutíně. Nejpatrnější stopy dolování jsou z okna auta vidět, když se projíždí Příbramí, tam silnice míjí někdejší štoly na dolování stříbra na Březových Horách, dnes přeměněné na muzeum, za Příbramí jsou vidět těžní věže z doby, kdy se v jejím okolí těžil uran, a také haldy. Ale dále za Příbramí se už zase za oknem objevuje převážně krajina zemědělská. Ačkoli i zdejší krajina bývala kdysi krajinou těžby – u Dublovic a u Kosovy Hory se ve 14. století těžilo zlato, antimonové doly byly v druhé polovině 19. století u Dublovic, žulové lomy byly u Líchov, v okolí Kosovy Hory a u Solopysků se těžila žula na dlažební kostky, chodníkové obruby a schody.²⁶ Tyto příklady těžby však v okolí silnice nejsou patrné, cestující vidí jen zvlněnou hospodářskou krajinu s lesy, poli, loukami a několika rybníky a kromě nich cestu rytmizuje průjezd kolem nebo skrz vesnice a města.

Kolem příbramské silnice se dnes nachází celkem 26 křížků a kapliček,²⁷ troje Boží muka a jedna zvonička vesměs z druhé poloviny 19. století, dva židovské a jeden křesťanský hřbitov, tři památníky padlým z první a druhé světové války, dva individuální pomníky padlým a 21 pomníčků na silniční a jiná neštěstí z moderní doby. Téměř šedesátka míst, která upomínají na minulé události, představuje vysokou koncentraci, ale protože se jedná o rychlostní silnici, všichni je míjejí, zastavit se u některého s výjimkou několika, jež jsou uvnitř jádra obcí nebo na příhodných křižovatkách s polní cestou, je značné riziko. Ten, kdo je chce vidět, musí někde poblíž poměrně nebezpečně odstavit auto a pěšky ujít někdy pár, někdy i stovky metrů příkopem u silnice, kde ho cestou míjejí rychle jedoucí auta. Za oknem auta je možné si některých křížků všimnout, zvláště jsou-li u nich svíčky či květiny, během jednorázové jízdy si rozhodně nikdo nepovšimne všech.

Tato místa v sobě zauzlují složitou strukturu minulého času, víme, že byla stavěna, aby na něco upomínala, ale u mnohých už není možné zjistit přesný důvod jejich vzniku. Jsou tak stopou po ztracené paměti, akcentují moment zapomenutí spíše než paměti. Z nedostatku lepšího termínu budu

25 Tomáš Zouzal, *Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války* (Praha: Naše vojsko, 2016), s. 253.

26 Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko: popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vylíčení života jejího lidu*, 3 sv., II. díl, s. 318.

27 Dva křížky z tohoto počtu, které jsou zaneseny v mapách (a v mapě na obr. 1.1 jsou označeny písmenem A), v terénu neexistují, resp. po jednom zbývají malé stopy (viz dále).

pro tato místa používat termín místa paměti, ačkoli mnohdy by to měla být spíše místa zapomnění.²⁸ Některá místa paměti mohou být „mluvící“, jiná „spící“.²⁹ Místo paměti, které mluví, je místo, které je často navštěvované a jeho smysl, důvody stavby i udržování jsou zřejmé, jindy se na takové místo pozapomene, ztratí se jeho původní význam – stane se spícím místem paměti. Takové místo může zaniknout, anebo dojde k jeho obnovení. V druhém případě k minulosti, již známe či jen tušíme, případně víme, že byla zapomenuta, přibude nová významová vrstva. Úseky času a paměť spojené s těmito místy připomínají složité pletence se spoustou mezer. O mnohých z těchto míst můžeme mluvit jako o pomnících a jejich povaha může být různá – mohou to být oficiální pomníky i osobní pomníčky. Některé rezonují, promluví, když se u nich zastavíme, přitáhnou pozornost, jiné jsou z různých důvodů neviditelné a obtížně čitelné a srozumitelné. Spisovatel Robert Musil napsal o pomnících krátkou esej, v níž zaznívají tyto trefné věty: „Nic není na světě neviditelné jako pomníky. Staví se nepochybně proto, aby je všichni viděli, dokonce aby budily pozornost; ale zároveň jsou něčím proti pozornosti impregnovány a to po nich poslušně stéká jako kapky vody po olejovém povlaku a ani na okamžik se to nezastaví.“³⁰

Pomníky podle Musila slouží jako kompas, měřítko vzdálenosti, orientační bod, jsou součástí kulisy, samy o sobě jsou neviditelné, v běžném životě nic neznamenají. Jsou ale i takové, které jsou vyjádřením živé myšlenky a citu. U obyčejných pomníků je to tak, že svým nárokem na trvalost přímo způsobují to, že je přestaneme vnímat – „všechno trvalé pozbývá své účinnosti“. Pomníky jsou součástí „stěny našeho života“, „kulisou našeho vědomí“, a tak „ztrácí schopnost hrát v tomto vědomí nějakou úlohu“.³¹

Pomníky, pomníčky, kapličky i křížky u příbramské silnice jsou při jízdě autem zahlédnuty jenom koutkem oka. Zneviditelnění je znásobeno rychlostí, kterou se autem cestuje. Představují paměť, o níž něco víme, kterou zahlédneme, jež rozehraje určité rejstříky, určité afekty, ale konkrétnější informaci projíždějící nezjistí. Pomníčky u příbramské silnice jsou míjeny v autě, následující text pojednává o tom, co se stane, když se projíždějící pokusí zastavit a vidět a poznat víc, když se z krajiny – kulisy míhající se za oknem auta – stane krajina prožívaná, zakoušená.

28 Termín místa paměti, který používám v uvedeném smyslu, není totožný s termínem místa paměti (*lieux de mémoire*) Pierra Nory, viz Pierre Nora, *Les Lieux de mémoire* (Paris: Gallimard, 1984); Pierre Nora, *Between memory and history: Les lieux de mémoire, Representations* 26 (1989), s. 7–24.

29 Mario Bédard, *Une typologie du haut-lieu, ou la quadrature d'un géosymbole, Cahiers de géographie du Québec* 46, č. 127 (2002), s. 58.

30 Robert Musil, *Povídky; Pozůstalost za života* (Praha: Odeon, 1991), s. 301. Původní vydání je z roku 1936.

31 Tamtéž, s. 302.



Obr. 1.1: Příbramská silnice – místa paměti mýjená za oknem auta

MÍSTA PAMĚTI U PŘÍBRAMSKÉ SILNICE

Při mapování míst paměti u příbramské silnice bylo nutné úseky projíždět několikrát, konzultovat turistické a katastrální mapy, aby žádný objekt nebyl opomenut. Jak již bylo uvedeno dříve, některá z těchto míst stojí na křižovatkách nebo v jádrech obcí, u těch je snadné zastavit, prohlédnout si je a zdokumentovat. Mnohé však jsou umístěny při silnici, kde je dnes nebezpečné zastavit, někdy je nutné trochu riskovat, jít příkopem či těsně u krajnice desítky i stovky metrů, aby bylo možné míst dosáhnout. Některá místa, známá z mapy, není snadné najít a podaří se to až při opakovaném projíždění, jiná zase existují pouze v mapě – zmizela z krajiny a zbývá po nich jen prázdné místo nebo drobné terénní stopy. Krajina kolem silnice v sobě sedimentuje různé časové a zkušenostní vrstvy: staré hospodářské a religiózní krajiny různých dob, krajiny dopravních neštěstí i odrazy velkých dějin a horizontů lidských životů.

Přehled počtu a distribuce jednotlivých míst paměti u příbramské silnice přináší následující tabulka. Trasa byla pro účely výzkumu rozdělena na čtyři úseky: Rožmitál pod Třemšínem – Dubenec (21 km), Dubenec – řeka Vltava (13 km), řeka Vltava – po okraj Sedlčan (13 km) a poslední úsek Sedlčany–Veselka (16 km). Pokud se podíváme na mapu míst paměti u příbramské silnice (obr. 1.1), je vidět, že jsou po celé délce silnice rozložena celkem pravidelně. Níže uvedená tabulka však ukazuje, že ačkoli distribuce je zhruba rovnoměrná, co do typu míst paměti se jednotlivé úseky liší. V distribuci drobných sakrálních památek je hustější výskyt v západních úsecích, který má klesající tendenci směrem k východu. Pomníčků silničních neštěstí bylo v době ukončení sběru dat (jaro 2018) nejvíce v úseku mezi řekou Vltavou a Sedlčany, celkem šest, a nejmenší koncentrace byla v nejdelším úseku mezi Rožmitálem a Dubencem, celkem pět křížků na čtyřech místech. Klasické pomníky padlým ve světových válkách jsou ze silnice vidět jen v prvním úseku. Tyto distribuce jsou dány tím, že trasa silnice ve východní části je z velké části nová, obchází středy vesnic, míjí střed města Sedlčany a vede obchvatem kolem Červeného Hrádku, Kosovy Hory, Vojkova a Vrchotových Janovic, proto je zde málo drobných sakrálních památek a také se tu nevyskytují klasické pomníky padlým. Nejvyšší počet pomníčků dopravních neštěstí by se dal čekat v nejrizikovějším posledním úseku silnice mezi Sedlčany a Veselkou, ale jak ukazuje tabulka, pomníčky dopravních neštěstí jsou rozloženy řidčeji v prvním úseku a vcelku rovnoměrně v úsecích po celé zbývající trase.

Tab. 1.1: Mlčící i mluvící místa paměti ve čtyřech úsecích příbramské silnice

Úsek	Km (zaokrouhleno na celé km)	Drob. sakr. památky: křížky, kapličky, Boží muka /zvonička	Pomníčky silničních neštěstí	Pomníky padlým v první a druhé světové válce, individuální pomníky padlým(i) ³²	Hřbitovy: židovské, křesťanské
I. Rožmitál pod Třemšínem – Dubenec	21	10 3 1	5 ^{33a}	3	1 1
II. Dubenec – řeka Vltava	13	6 1 0	5 ^{33b}	1 _i	0 0
III. řeka Vltava – po okraj Sedlčan	13	1+1 ³⁴ 2 2	6	0	0 0
IV. Sedlčany–Veselka	16	1 1 1	4+1 ³⁵	1 _i	1 0
Celkem	63	30	21	3+2	3

V průběhu terénního výzkumu v letech 2017–2018 byla všechna místa paměti navštívena opakovaně, fotograficky zdokumentována. Poté jsem se je snažila zasadit do jejich kontextů v dostupné odborné i regionální literatuře, na internetových stránkách obcí a dalších a v malé míře také v tisku. Následující řádky popisují místa paměti ve třech oddílech: první je věnován křížkům, kapličkám, Božím mukám a hřbitovům u příbramské silnice, další památníkům hrdinům a obětem v obou světových válkách, poslední oddíl se soustředí na pomníčky dopravních neštěstí.

32 Individuální pomníky padlým jsou na mapě na obr. 1.1 vyznačeny symbolem pomníku – světlým trojúhelníkem s písmenem „i“.

33 ^{a, b} V prvním a druhém úseku jsou dva pomníčky složené ze dvou křížků těsně u sebe, křížků je pět, lokalizace jsou čtyři, na mapě na obr. 1.1 jsou tato místa označena symbolem pro pomníček a číslem „2“.

34 Za kapličkou v Dublovicích stojí kamenný smírčí kříž, v tabulce je značený jako plus jedna, protože se od ostatních křížků liší materiálem i dobou vzniku, viz dále.

35 Jako plus jedna je uveden litinový kříž z roku 1955, o němž není jisté, jestli označuje místo silničního neštěstí, nebo jiné tragédie, ostatní pomníčky silničních neštěstí pocházejí z let 2002–2015; na mapě na obr. 1.1 je označen otazníkem.